

МОВОЗНАВСТВО

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 81'246.2:152.32

Загороднова В. Ф.,
доктор педагогічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет
vzagorodnova2009@gmail.com

КРОС-КУЛЬТУРНЕ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ-БІЛІНГВІВ В УМОВАХ МІЖЕТНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Традиційна система навчання української мови в школі тривалий час характеризувалася однобічним підходом до об'єкта навчання – мови, розглядом її переважно в системно-структурному аспекті, у відстороненні від людини – носія мови, члена суспільства, в якому мова функціонує, культури, яку, вона виражає і розвитку якої сприяє. При такому підході культураносна, духовна, “людиноформуюча” сутність мови залишалася поза увагою. Пошуки ефективних шляхів навчання привели до розробки лінгвокультурологічного підходу до мовної освіти, в центрі якого лежить ідея взаємопов'язаного навчання мови та культури. Проте важливою лінією опанування українською мовою як державною в школах з полікультурним контингентом учнів, на нашу думку, є крос-культурне навчання, тобто навчання державної мови та культури у взаємодії і взаємовпливі з іншими мовами та культурами, вироблення не тільки мовної, але й міжкультурної комунікативної компетентності білінгвальної особистості. Про актуальність цієї проблеми зазначається в чинній програмі з української мови, де передбачається, що учні національних спільнот мають досягти визначеного програмою рівня україномовної комунікативної компетентності, яка дозволить їм стати учасниками міжкультурного спілкування в багатонаціональній державі.

У межах пропонованої статті зосереджуємо увагу на осмисленні проблеми становлення культурної ідентифікації особистості й адаптації в умовах сучасного полікультурного суспільства, вихованні культури толерантних взаємовідносин через формування кросс-культурної компетентності учнів-білінгвів на уроках української мови. **Мета** статті – привернути увагу читачів до дидактичного потенціалу процесу формування кросс-культурної та україномовної комунікативної компетентності учнів національних меншин в умовах міжетнічного культурного спілкування.

Проблеми формування особистості завжди були і залишаються у полі зору педагогічної науки. Помітною ознакою останніх років є їх розгляд з позицій потреб національної школи (Ю. Бондаренко, А. Градовський, Л. Кузубенко, А. Мартинець, О. Слоньовська, А. Фасоля та ін.), а також поява досліджень, в яких аналізуються шляхи і методи формування не окремих рис і якостей духовного світу, а складових загального плану, зокрема національної свідомості (Л. Мацько, У. Нетаврована, Л. Паламарчук, Л. Скуратівський).

Проте осмислення проблеми становлення культурної ідентифікації особистості й адаптації в умовах сучасного полікультурного суспільства, виховання культури толерантних взаємовідносин через формування кросс-культурної та україномовної комунікативної компетентності учнів все ще, на жаль, перебуває поза увагою науковців та вчителів-практиків.

На часі оновлення змісту мовної освіти учнів національних спільнот, що потребує трансформації технологій навчання мови (рідної, державної, іноземної), спрямованої на формування комунікативної особистості, адаптованої до конкретних соціальних умов. Система мовної і мовленнєвої підготовки сучасного випускника школи, зумовлена станом і тенденціями розвитку суспільства, та має відповідати його запитам.

Вивчення наукових праць з проблеми дослідження засвідчує, що ідеї полікультурної освіти в контексті світового досвіду можуть сприяти становленню полікультурної освіти в контексті тих трансформацій, які відбуваються у сучасній мовній освіті представників національних спільнот в Україні та зумовлені появою в загальноосвітньому полі предметів “Рідна мова”, “Українська мова”, “Іноземна мова”. Вважаючи полімовне навчання у школах з поліетнічним контингентом учнів необхідною складовою сучасної гуманітарної освіти, ми звертаємо увагу на принципи: культурного релятивізму, діалогу культур, культуропровідності, полікультурності, плюралізму, що сприяє становленню кросс-культурного мислення білінгвальної особистості.

Опрацювання джерел з філософії, психології, педагогіки, вивчення статистичних матеріалів і документів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України дозволили стверджувати, що на сьогодні є необхідність створення методології формування гуманістичної культури особистості в полікультурній освіті, заснованій на принципах філософії гуманізму, кросс-культуралізму. В аспекті *філософії гуманізму* виховання гуманітарної культури особистості учнів-білінгвів розглянуто в контексті ставлення до дитини як до вищої цінності, оскільки вона потребує формування цілісності, системності бачення світу та свого місця в ньому на основі єдності теорії й особистісного соціального досвіду. Через призму *кросс-культуралізму* розглянуте формування гуманітарної культури учнів як надання їм допомоги в культурній ідентифікації у полікультурному середовищі, у набутті смислів і досвіду міжкультурної взаємодії. Розвиток гуманітарної культури особистості має відбуватися шляхом формування власних творчих сил, через перетворення цього розвитку в самоорганізований процес висвітлення культурних цінностей і способів життєдіяльності.

Розвиток кросс-культурного діалогічного мислення учнів-білінгвів у контексті тих трансформацій, що відбуваються у сучасній мовній освіті, викликає полеміку, а пошук методологічних засад триває до сьогодні. Розробка методів, прийомів кросс-культурного навчання учнів-представників національних спільнот української мови передбачає наявність науково обґрунтованої методології, у створенні якої виходимо з тези, що специфіка змісту навчального предмету визначає методологію його вивчення. Одним із засобів формування такого мислення є вивчення і

викладання гуманітарних предметів у школах з поліетнічним контингентом учнів, зокрема української мови як державної.

Концептуальними ідеями, які сприяють становленню крос-культурного діалогічного мислення і формуванню білінгвальної особистості, адекватної соціокультурним запитам XXI століття, вважають ідею інтенційності Е. Гуссерля – “філософську археологію” пошуку сенсу; ідею багатовимірного спілкування, розвинену М. Бубером; думку щодо пріоритетності спілкування та ідею пошуку мови спілкування Е. Левінаса; визнання “іншості” та принцип толерантності К. Ясперса; і особливо – антропологічне обґрунтування діалогу М. Бахтіна, за яким діалог – це співпричетність, притаманна лише людині форма пошуку істини. Таким чином, принцип крос-культурного діалогізму пропонуємо вважати однією з методологічних основ крос-культурного навчання учнів-представників національних спільнот української мови.

Ретроспективний і порівняльно-змістовий аналіз теорії і практики мовної освіти учнів-представників національних спільнот свідчить про необхідність пошуку засобів вирішення суперечності між:

- зростаючим інтересом школярів до стилю життя, культури тих, хто живе поруч, бажанням безпосередньо спілкуватися з однолітками іншої національності, зростаючим прагматичним ставленням до знання української мови як державної мови в Україні, як одного з компонентів подальшої професійної підготовки;

- національним самоусвідомленням, яке виникає на основі протиставлення “вони” і “ми” та постійним відчуттям несхожості “свого” відносно “чужого”;

- національним та інтернаціональним вихованням, патріотизмом і громадянством.

Зазначені діалектичні суперечності виникають з природи міжкультурного діалогу, постійно поновлюються, і тому суспільство потребує відповідних кожному етапу розвитку особистості механізмів їх зняття. Унаслідок чого в методиці навчання української мови учнів-білінгвів є необхідним розв’язання проблем міжетнічної культурної комунікації. Застосування сучасного педагогічного досвіду навчання української мови учнів-білінгвів в умовах міжетнічної комунікації є актуальним завданням, що потребує нової методологічної орієнтації. Цим завданням обираємо *крос-культурне навчання мови* – навчання мови під кутом крос-культурної лінгвістики, крос-культурної психології, формування крос-культурної мовної парадигми особистості.

Українські та зарубіжні дослідники (О. Біляєв, Н. Бондаренко, М. Вашуленко, Є. Верещагін, Ж. Горіна, І. Гудзик, В. Кононенко, В. Костомаров, Л. Паламар, О. Потапенко, Л. Скуратівський, Г. Єлізарова та ін.) визнають, що для здійснення продуктивного міжкультурного спілкування мовна особистість повинна оволодіти міжкультурною компетентністю, властивою мовній особистості як медіатору культури, тобто особистості, яка пізнала “через вивчення мов як особливості різних культур, так і особливості їх (культур) взаємодії” (Г. Єлізарова).

Нові завдання навчання української мови в контексті крос-культурного діалогу вказують на необхідність вивчення екстралінгвістичних параметрів спілкування та мовного середовища, де функціонує українська мова. Безпосередньо у навчальному процесі, працюючи з учнями-носіями іншої мови, іншого світосприйняття, інколи іншої віри, національної культури, не можемо не враховувати тієї національної моделі світосприйняття, яка вже склалася в учнів, не зважати на певні історико-етно-соціо- і психолінгвістичні особливості їх як представників іншої національної спільноти.

Опрацювання джерел зі соціолінгвістики, психолінгвістики, крос-культурної психології дозволяє стверджувати, що поняття “*особистість*” пов’язане не тільки зі своєрідністю кожної людини, її неповторною індивідуальністю, але і з її досвідом соціальної взаємодії. Означені два аспекти особистості – індивідуальний і соціальний найбільше виявляються у процесі її мовленнєвої діяльності, сфері соціальної активності, що передбачає взаємодію з іншими учасниками спілкування, а також індивідуальної, творчої діяльності, пов’язаної з поняттям самореалізації особистості у процесі спілкування. Засвоєння норм спілкування і комунікативної поведінки пов’язано з процесом становлення особистості комуніканта. Сучасна ситуація міжетнічного спілкування передбачає не тільки наслідування норм і правил, але й певну вибірковість у реальних обставинах спілкування, пов’язану з визначенням цілей комунікативної діяльності. Фактично людина має постійно дбати про те, що і як робити, як говорити можна в певних обставинах, – тобто постійно рефлексувати, це змушує знати специфіку культурного простору активності особистості, її мовленнєвої діяльності.

Відтак виникла необхідність апелювати до поняття “*мовна особистість*”, зокрема, розглянути наукові погляди щодо багаторівневої організації мовної особистості, принципів її формування. Особливої уваги заслуговують думки науковців щодо формування “*мовної особистості*”, “*білінгвальної особистості*”, оскільки мовна особистість існує в культурі, відображеній у мові, у формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, предметах матеріальної культури, і визначальна роль безумовно належить цінностям (концептам смислів) народу, мова якого вивчається.

Для означеного дослідження цікавим є комплекс питань, пов’язаних із суспільною природою мови, її громадськими функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову та роллю, котру відіграє мова в житті суспільства, соціальною диференціацією мови, мовною ситуацією в Україні, взаємодією мови й культури, двомовністю і багатомовністю. Нами здійснений аналіз наукової літератури з метою з’ясування поняття “білінгвізм”, вивчення його природи, оцінки та виявлено різні характеристики явища білінгвізму, які залежать від того, що цікавить дослідників: розвиток явища білінгвізму (як процес оволодіння другою мовою); результат білінгвізму (здатність виконувати формальні мовні або когнітивні завдання); соціальні аспекти (культурна самобутність, міжкультурні відношення). Було з’ясовано, що учням-представникам російської національної спільноти притаманний природній білінгвізм, оскільки відбувається одночасне

засвоєння рідної та другої мов і це засвоєння відбувається шляхом прямого контакту в середовищі носіїв означених мов.

Науками, до яких методика навчання учнів-білінгвів української мови апелює, зокрема, бере інформацію про особливості засвоєння мови, характер формування у білінгвів мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок та розвиток комунікативних здібностей, пов'язаних з потребою у спілкуванні, наявністю настанов на спілкування, – є педагогічна психологія, вікова психологія, соціальна психологія, крос-культурна психологія. Психологічне і психолінгвістичне обґрунтування досліджуваної проблеми базується на працях Б. Баєва, Л. Виготського, І. Горєлова, М. Жинкіна, І. Зимньої, О. Леонтьєва, О. Лурії та ін.

В умовах полімовного середовища найбільше питань викликають психологічні особливості мовленнєвої діяльності учнів-білінгвів старшого шкільного віку. Психологічний аналіз структурної організації, предметного змісту й основних механізмів мовленнєвої діяльності свідчить про важливість визначення як основного об'єкту навчання учнів-представників національних спільнот української мови саме мовленнєвої діяльності. Це допомагає виокремити рівні й компоненти мовленнєвої діяльності та реалізувати крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови

Нами розглянуті педагогічні засади крос-культурного навчання української мови учнів-білінгвів у загальноосвітніх школах. З'ясовано, що проблема навчання споріднених мов є актуальною на сьогодні й ґрунтується на дослідженні мовних контактів і зв'язків, які мають у мовознавстві давні й міцні традиції, спирається на фундаментальні, щодо постановки проблем і залучення багатого фактичного матеріалу, праці О. Потебні, Л. Булаховського, О. Шахматова, А. Кримського, П. Житецького та ін. На початку 90-х років лінгвісти й лінгводидакти (О. Біляєв, Н. Бондаренко, К. Голобородько, І. Гудзик, Г. Коваль, М. Кочерган, М. Пентиліук, К. Плиско, Л. Ставицька, О. Хорошковська та ін.) звертали увагу на необхідність розробки нового типу програм, підручників і методичних посібників, за допомогою яких здійснювався б навчальний процес в умовах білінгвізму на контрастивно-альтернативній основі – вивчення, як правило двох мов, з виявленням їх подібностей і відмінностей. Під час вивчення різних аспектів цієї проблеми у практиці викладання другої мови було виявлено особливості навчання із застосуванням міжмовного порівняння (зіставлення, протиставлення), аналогії, що певною мірою сприяло розвитку педагогічної науки. Проте майже не дослідженою є проблема мовної освіти учнів-білінгвів, а також використання міжмовних порівнянь на різних мовних рівнях у крос-культурному аспекті.

Результатом навчання учнів-білінгвів української мови з дотриманням зазначених вище концептуальних засад має бути сформованість крос-культурної комунікативної компетентності означеної категорії учнів, що є необхідною умовою для успішної інтеграції у поліетнічний соціум, і дозволяє їм ефективно брати участь у процесі міжетнічної комунікації. Феномен комунікативної компетенції / компетентності у вітчизняній лінгводидактиці досліджували А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Вашуленко, Г. Лещенко, С. Караман, Л. Мацько, Л. Паламар,

М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та ін. Комуникативну компетентність вчені розглядають як здатність мовця до спілкування у різноманітних комуникативних ситуаціях і в її структурі називають такі складові: мовна, мовленнєва, прагматична, соціокультурна, лінгвокраїнознавча та інші види компетентностей. Аналіз лінгводидактичних розвідок щодо структурної організації комуникативної компетентності учня і нормативних документів з питань реалізації комуникативно-діяльнісного підходу до навчання мови дозволив заглибитись у сутність поняття “крос-культурна комуникативна компетентність”.

Крос-культурна комуникативна компетентність учня постає як педагогічний структурний феномен, що передбачає такі складові: орієнтованість у різноманітних ситуаціях міжетнічного культурного спілкування; спроможність ефективно взаємодіяти з оточуючими завдяки взаєморозумінню за постійної видозміни психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального полімовного середовища; адекватна орієнтація білінгва у власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у мовленнєвій ситуації; уміння будувати міжкультурний діалог з людьми іншої національності; внутрішні засоби регуляції комуникативних дій; крос-культурні знання, уміння й навички конструктивного спілкування; внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комуникативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Зважаючи на зазначене вище, було визначено вихідну теоретичну позицію щодо проблеми крос-культурного навчання української мови учнів-білінгвів на основі положень лінгвістичної теорії:

1) комуникативної лінгвістики (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, О. Гойхман, Б. Городецький, В. Паращук, Г. Почепцов, О. Семенюк та ін.), що досліджує комуникативну значущість структурних елементів мовленнєвих актів, яка виявляє себе в дискурсі. Проте найважливішими ідеями комуникативної лінгвістики для крос-культурного навчання старшокласників української мови виявилися мовленнєві акти, що розглядаються як одиниці комунікації та одиниці навчання. Оволодіння другою мовою передбачає формування крос-культурної комуникативної компетентності учнів-білінгвів, яке відбувається у спеціально відібраних ситуаціях спілкування, що слугують стимулом для виникнення мовленнєвого наміру й реалізації мовленнєвого акту;

2) когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики (Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, Н. Бурвікова, А. Вежбицька, Є. Верещагін, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, І. Захаренко, Ю. Караулов, В. Кононенко, В. Костомаров, В. Красних, О. Потапенко, В. Просалова, Ю. Прохоров, О. Селіванова, К. Сидоренко та ін.), зокрема, теорія прецедентності, структура знаків (символів) прецедентних текстів, класифікації прецедентних феноменів, національних концептів.

Проблема формування складових крос-культурної комуникативної компетентності учнів-білінгвів – орфографічної, фонологічної, орфоепічної, лексичної, фразеологічної, граматичної, стилістичної, дискурсивної – має теоретичне підґрунтя, закладене у дослідженнях із загального й українського мовознавства. З’ясування лінгвістичної бази для крос-культурного навчання української мови учнів-білінгвів передбачало

звернення до праць з орфографії, фонетики й орфоєпії (М. Жовтобрюх, О. Курило, М. Плющ, Н. Тоцька, І. Хом'як та ін.), лексикології і фразеології (І. Білодід, М. Жовтобрюх, Л. Лисиченко, М. Русанівський, О. Тараненко та ін.), стилістики (В. Ващенко, М. Гладкий, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Пилинський, О. Пономарів, І. Чередниченко та ін.), риторики (Н. Голуб, Л. Мацько, Г. Сагач, М. Львов та ін.), синтаксису (І. Вихованець, А. Загнітко, Р. Христіанінова та ін.), культури мовлення (А. Коваль, О. Курило, Л. Мацько, М. Сулима, С. Смеречинський, М. Гладкий, Є. Плужник та ін.), дискурсології (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Е. Бенвеніст, В. Карасик, А. Кібрик, В. Красних, К. Кусько та ін.).

Формування білінгвальної особистості потребує звернення до таких лінгвістичних напрямів: лінгвістична універсологія, що вивчає універсальні закономірності будови людських мов, єдність їхньої природи, загальної структури та функціонування у контексті людського спілкування, свідомості та буття; лінгвістична типологія – напрям, завданням якого є порівняльне вивчення типологічних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними; контрастивна лінгвістика (або зіставна лінгвістика), орієнтована на встановлення та пояснення мовних контрастів, або відмінних рис на фоні вже існуючої подібності. Теоретичне підґрунтя склали праці А. Багмута, Л. Байрамової, В. Брицина, Л. Бублейник, Т. Возного, М. Кочергана, В. Манакіна та ін.

Отже, методика навчання учнів-білінгвів української мови отримала орієнтири, що дозволяють побудувати навчання як “діалог культур”, через порівняння образу життя носіїв української мови з метою не тільки мовної освіти, а й виховання, враховуючи моральні орієнтири в житті народів, суспільства, що є важливим для формування стійкої мотивації до вивчення української мови і культури в діалозі з рідною мовою та культурою. У теорії та практиці мовної освіти накопичено значний педагогічний досвід використання ефективних технологій, застосування яких забезпечує розвиток не тільки зовнішніх показників рівня мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок, а й внутрішніх пізнавальних потреб, особистісних утворень, ціннісних орієнтацій, спрямовує на залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності з метою досягнення заданого кінцевого результату. На сьогодні зацікавленість навчальними технологіями зумовлюється гуманізацією освіти, орієнтацією на розвиток особистісного потенціалу учня; зміною парадигми “людини знаючої”, тобто озброєної системою знань, умінь і навичок, на парадигму “людини, підготовленої до життєдіяльності”, тобто готової до активної, творчої діяльності в усіх сферах життя демократичного суспільства, здатної розвиватися інтелектуально, морально та фізично самовдосконалюватися.

Передбачаємо, що крос-культурне навчання української мови, його навчально-методичне забезпечення повинно бути спрямоване на створення бази для розвитку в кожного старшокласника критичного мислення, оскільки критично мисляча людина відшукує розумні реальні факти для обґрунтування свого рішення, і такою особистістю практично неможливо маніпулювати. Вона визнає право іншої людини на власну думку, відкрита для продуктивного обміну та компромісного вирішення проблем будь-якої частини суспільства.

Для сучасного випускника навчального закладу важливо володіти умінням мислити, здобувати і переробляти інформацію, аналізувати ситуацію, адекватно оцінювати результати, бути завжди зрозумілим у викладі своїх думок людям, які його оточують, уміти конструктивно взаємодіяти з іншими. Сформовані навички критичного, творчого мислення забезпечують прийняття найбільш оптимальних рішень, відкритість новим ідеям і знанням, розв'язання проблемних завдань, формулювання висновків, прийняття рішень. Це потребує дисципліни розуму, що означає здатність аргументувати власну думку, переконати в її правильності, вислухати та зрозуміти позицію партнера, поставивши себе на його місце, оцінити власні ідеї: їх істинність чи хибність, раціональність чи нераціональність; порівняти озвучені ідеї (гіпотези), оцінити їх і обрати оптимальну (раціональну, істинну).

Принципи навчання розглянуті нами як основні вихідні орієнтири в організації навчально-виховного процесу, на яких базуються цільовий, змістовий, діяльнісний і результативний компоненти створеної методики. В основу методики крос-культурного навчання української мови учнів-білінгвів покладено три групи принципів: 1) ключові принципи системи освіти (гуманізація, гуманітаризація, національне спрямування, культуропровідність, полікультурність), які є вихідними положеннями, що визначають побудову, функціонування та розвиток системи мовної освіти в Україні; 2) загальнодидактичні принципи навчання (єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій, науковості змісту і методів навчання, систематичності й послідовності, доступності, свідомості й активності учнів, наочності, зв'язку навчання з практикою); 3) специфічні (міжкультурне спрямування процесу навчання другої мови, когнітивно-інтелектуальна спрямованість процесу навчання мови, урахування психолінгвістичної природи білінгвізму, урахування лінгвістичного й навчального досвіду учнів, екстралінгвістичний принцип, комплексне навчання усім видам мовленнєвої діяльності, синтагматичний, парадигматичний, функціональний, контекстуальний, зв'язку з рідною мовою).

Ефективність крос-культурного навчання української мови учнів-білінгвів значною мірою залежить від методів, прийомів і засобів навчання, які добиралися з урахуванням мети, етапу навчання, вікових особливостей учнів, їхнього загального розвитку. Під час вибору методів навчання базовою визначено класифікацію, запропоновану О. Хорошковською. Автор звертає увагу на мету, етап навчання, співвідношення навчального матеріалу української і російської мов, зміст і лінгвістичний характер матеріалу. Дослідниця пропонує такі методи навчання української мови як другої: пізнавальні (пояснювально-ілюстративний, частково-проблемний, проблемний або пошуковий); метод зіставлення (приховане, відкрите); тренувальні (імітаційний, репродуктивний, оперативний, продуктивно-творчий або комунікативний).

На думку В. Богородицької, М. Пентилюк, О. Хорошковської, В. Шовкового, навчання другої мови має здійснюватися, виходячи з максимального врахування лінгвістичного досвіду учнів як у рідній мові, так і в іншій, що вивчається як друга мова. Під час навчання української мови учнів-білінгвів застосовуємо міжмовне порівняння, яке М. Пентилюк називає методом і у його складі виділяє два

прийоми – зіставлення та протиставлення. Зіставлення, ґрунтуючись на аналогії, дає можливість підкреслювати спільне в системах двох мов на всіх рівнях їхньої структури, а протиставлення служить для розрізнення мовних явищ і дає позитивні наслідки під час вивчення частково схожих, протилежних або специфічних мовних явищ. Порівняння розглядається як організуюча основа навчального процесу і як один з ефективних методів.

Порівняння як організуюча основа навчання української мови учнів-білінгвів знаходить своє застосування під час визначення змісту навчального матеріалу у програмах і підручниках, у процесі поурочного планування мовного та мовленнєвого матеріалу, способах презентації теоретичного матеріалу (із заучуванням визначень і відповідних правил або без нього), процесі добору лінгвокультурознавчого мовного матеріалу для вправ, поясненні національних стереотипів мовленнєвої поведінки і культури спілкування, способах презентації специфічних мовних одиниць, формулюванні навчальних завдань.

У своєму дослідженні широко використовуємо зіставлення, яке сприяє глибокому свідомому засвоєнню спільного і відмінного в обох мовах, розвиває граматичне мислення учнів, мовну орієнтацію, створює умови для успішного формування мовленнєвих умінь і навичок. Використання зіставлень зумовлене також подоланням інтерферентного впливу рідної мови, що зумовлюється відмінностями в системах рідної мови й української, є постійним джерелом певної групи типових помилок і створює значні труднощі під час навчання другої мови.

Засвоєння ідентичних мовних явищ у споріднених мовах пропонується будувати на взаємозіставленні, оскільки міжмовні опозиції можуть бути виявлені шляхом зіставлення двох контактуючих мов. Будь-яке зіставлення доцільно проводити лише в тому випадку, якщо є якась загальна одиниця виміру. Зіставлення під час навчання мов, погоджуючись з Р. Борсуком, В. Богородицькою, В. Гаком, В. Шовковим, класифікуємо: 1) за значущістю (основні зіставлення – використовуються систематично, важливі для формування мовної компетентності; факультативні – використовуються зрідка, необхідні для формування комунікативної компетентності); 2) за джерелом зіставлення (зіставлення з рідною мовою, зіставлення з відомими іншими мовами, зіставлення споріднених мов); 3) за метою зіставлення (з метою вивчення граматичних явищ; з метою опанування лінгвістичними категоріями; з метою доповнення та корекції знань, умінь і навичок); 4) за кількістю використовуваних мов (білінгвальні, полілінгвальні); 5) за відкритістю (відкриті – зіставлення під час яких увага учнів фокусується на явищах, схожих у рідній мові; прикриті зіставлення – зіставлення, під час яких увага учнів не фокусується на явищах, схожих у рідній мові).

Застосування методу взаємозіставлення в навчанні української мови як другої передбачає створення таких умов: первісне уявлення про мовне явище з попередньою актуалізацією базових знань зі спорідненої мови; з'ясування специфічних особливостей, які спостерігаються у формальному вираженні змісту того чи іншого мовного явища. Зважаючи на зазначені умови, беремо до уваги етапи засвоєння мовного матеріалу: 1) порівняння, що здійснюються класифікацією

мовних явищ; 2) аналіз мовного явища, що виявляє своєрідність; синтез мовного явища; 3) виділення і абстрагування однієї властивості, особливості; 4) узагальнення ознак, явищ, спільних для певного мовного явища у зіставлюваних мовах.

Також використано нові методи, які на сьогодні є актуальними й ефективними: лінгвокультурологічний коментар мовних фактів (В. Телія), що базується на взаємообумовленості мови та культури; елементи концептуального аналізу (С. Кошарна, Н. Мішатіна), спрямованого на пізнання когнітивних процесів, що беруть участь у створенні смислових відтінків слів-концептів. Зазначені методи конкретизувалися під час експериментального навчання такими прийомами: аналіз і добір асоціативних рядів до певного слова; прийоми словникової роботи; усне або письмове відтворення (створення) культурного фону окремих слів і висловлювань; етимологічний розбір, етимологічний коментар, етимологічний етюд; аналіз смислових відтінків значень слова в контексті; аналіз впливу та взаємодії української і рідної мов на прикладі функціонування мовних одиниць і мовних явищ, лінгвокультурних одиниць і лінгвокультурних явищ; добір синонімів, антонімів, порівняння паронімів і міжмовних омонімів в українській і рідній мові; укладання словничків регіонізмів і тематичних тезаурусів; робота з фразеологізмами, використання афористики, цитат, прецедентних феноменів; тлумачення та порівняння топонімічної, ономастичної лексики української й рідної мов; аспектний і комплексний види аналізу тексту, лінгвокультурологічний аналіз і культурологічний коментар текстів; соціолінгвістичні та соціокультурні довідки й коментарі до текстів місцевих письменників і публіцистів; розгортання слова у текст і згортання тексту до ключового слова; “кристалізація” смислу тексту і мікротексту шляхом створення синквейнів (“смислових анаграм”, “смислових пірамід”). Запроваджуючи зазначені методи, прийоми навчання української мови учителеві не доводиться розповідати про певне мовне явище вдруге. Назвавши явище і його аналогію в мові, яка паралельно вивчається, він поновлює у пам’яті учнів увесь той актив знань, які було закладено на попередніх заняттях. Цей процес повинен бути контрольований учителем, який має достатні знання, уміння для порівняння споріднених мов.

Отже, в умовах зростання пріоритетів і функцій української мови у формуванні національно-свідомої мовної особистості мають відбуватися значні зрушення і в ціннісних орієнтаціях учнів національних спільнот. Запровадження ціннісних критеріїв у навчання української мови передбачає утвердження в свідомості учнів національних спільнот вартісних якостей державної мови. На думку В. Кононенка, “не менш гострою і актуальною в діяльності вчителя-словесника залишається проблема аксіологічної інтерпретації понять, що характеризують національно-культурні, духовні надбання українського народу... якщо формування мовної особистості учня відбувається на ґрунті національних традицій, національного типу характеру, то очевидно стає національно-культурна мотивація мовленнєвої поведінки” [3, 450]. Формування білінгвальної особистості має передбачати навчання, спрямоване не тільки на залучення школярів до концептуальної системи українського лінгвосоціуму, а й до крос-культурного осмислення ціннісних вимірів двох дещо різних соціокультурних спільнот.

Література

1. Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання української мови учнів-білінгвів : [монографія] / В. Ф. Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 456 с.
2. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур : факультативний курс : [навч. посібник] / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 360 с.
3. Кононенко В. Мова. Культура. Стиль / В. Кононенко // Збірник Статей. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 460 с.

Анотація

У статті науково обґрунтоване значення і визначений зміст крос-культурного навчання української мови учнів-білінгвів, орієнтуючись на: визнання загальнолюдських цінностей; шанобливе ставлення до людей інших національностей; розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду, створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності рідної та української мов, культур та інтелектуальних, емоційних контактів з цими мовами і культурами. Автором обґрунтований вибір форм і методів навчання, реалізація яких сприятиме вдосконаленню навчання української мови учнів-представників національних спільнот.

Ключові слова: білінгвальна мовна особистість, крос-культурне навчання, крос-культурна комунікативна компетентність учнів, міжетнічна комунікація, мовна діяльність учнів-білінгвів.

Summary

In the work there have been scientifically grounded the meaning and defined the contents of cross-cultural teaching of bilingual pupils the Ukrainian language oriented on: recognition of common to mankind values; providing of interaction of social, cultural and language orientation on polycultural environment; creating the conditions for realizing the individuality and specification of native and Ukrainian languages and cultures, and also intellectual, emotional contacts with these languages and cultures. The author grounds the choice of method's structure, forms and methods of teaching, realization of which will be promote to the improvement of the Ukrainian language teaching of pupils – representatives of national communities; forming of communicative culture in the conditions of interethnic communication; harmonization of cross-cultural dialogue and level of speech culture in the society.

Keywords: bilingual language personality, cross – cultural teaching, cross – cultural communicative competence of students, interethnic communication, speech activity of bilingual pupils.

УДК 81

Собецька Н. В.,

кандидат філологічних наук,

Тернопільський національний економічний університет

sobetska@ukr.net

АКТУАЛЬНІСТЬ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ЗМІН У МОВІ

Сучасна українська лінгвістика не зовсім чітко й розширено відповідає на питання хто, кому, як, коли, у якій формі і з яким ефектом говорить про світ. Адже останнє десятиліття у мовознавчій науці означене переходом від лінгвістики “іманентної” структурної, до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови у тісному зв’язку з людиною, її мисленням та духовно-практичною діяльністю. Проте слід зазначити що не завжди приділяється належна увага вивченню різноманітних дискурсивних практик у їх людському вимірі.

Актуальність поданої теми виокремив Ю. М. Караулов такими словами: “Сучасна лінгвістична парадигма (історична, соціальна, системно-структурна,